

KÖNYVISMERTETÉS

Beke Margit: A Prímási Levéltár nemesi és címeres emlékei. Magtár Művészeti Alapítvány, Budapest 2011. 511 p., 2. bővített kiadás. ISBN 978-963-89028-0-1 (1. kiadás: Esztergomi Prímási Levéltár, Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány, Esztergom, 1995. 422 p. ISBN 963 85250 10)

Az igen reprezentatív küllemű kötet – amely immár második kiadását is megérte –, címének megfelelően a magyarországi címeradó-mányozás tekintetében talán legfontosabb tisztségviselők, a főkan-cellárok, azaz a mindenkori esztergomi érsekek levéltárának 1275 és 2003 között keletkezett nemesi és címeres anyagát kívánja közzé-tenni. Ez mindenképpen hiánypótló vállalkozás, hiszen a Magyar Nemzeti Múzeumot (még a II. világháború előtt), a Magyar Országos Levéltárat és a Zala Megyei Levéltárat leszámítva mindaddig nemigen jelent meg egy adott közgyűjtemény címeres anyagát be-mutató kötet Magyarországon.

A mű Erdő Péter esztergom-budapesti érsek, bíboros ajánlásá-val, valamint neves történészünk és heraldikusunk, a 2010-ben el-hunyt Vajay Szabolcs előszavával kezdődik. Az előszó utolsó oldalán lapalji jegyzetben megtaláljuk a fontosabb, címeres anyagot közlő magyar szakirodalom jegyzékét is.¹ A szakirodalmi hivatkozásokat sajnos nem frissítették a 2011. évi második kiadásban, így nem történik említés többek között Nyulásziné Straub Éva *Öt évszázad címereslevelei* című munkájának 1999-ben megjelent második, ja-vított és bővített kiadásáról sem.

A kötet két részre oszlik: a bevezetőre (19–39. o.) és a tulajdon-képpeni adattárra (43–496. o.), mely utóbbi magában foglalja a ter-jedelmes illusztrációs anyagot is (113–399. o.). A bevezető egy for-rások adatainak közzétételére vállalkozó munkának megfelelően a levéltári források helyének meghatározásával kezdődik. A kötet el-sődleges forrásanyagát s a képanyag gerincét is a Prímási Levéltár-ban őrzött protocollumok, azaz kancelláriai jegyzőkönyvek adják. Ezekbe az ügyintézés részeként bevezették az érsek vezette kan-cellária által kibocsátott adományleveleket, s így egy jóval későbbi

nemességvizsgálati per vagy egyéb ügy kapcsán is hiteles bizonyíté-kául szolgálhattak egy család nemességének vagy címerének. Külö-nösen értékessé teszi a forrást, hogy a 17. századi egyszerű kézbesíté-si és másolati bejegyzéseket követően, a 18. századtól kezdve – akár a Királyi Könyvekbe – a jegyzőkönyvekbe a szövegen kívül a címer színes másolatát is belefestették, ami pótolhatatlan lehet egy máskü-lönben nem ismert adománylevél esetén. A felhasznált kötetek fel-sorolását és jelzetét megtaláljuk a 36. oldalon olvasható konkordan-ciajegyzékben. A másik, a források helyét taglaló fejezetben említett forráscsoport a kancelláriára beküldött nemesség- és címerkérő fo-lyamodványoké, ezek levéltári jelzetét azonban hiába keressük a kö-tetben. Végül egy harmadik, az előbbiektől eltérő irattípust, a halotti címereket emeli ki a szerző, szintén az őrzési hely megjelölése nélkül.

Egy ilyen munka esetében – már csak kutatási szempontból is – szerencsés volna, ha egyértelműen meg lenne határozva a feldol-gozott forráskör és annak levéltári őrzési helye, akár egy egyszerű forrásjegyzék formájában, de ez sajnos elmaradt. A kötetet figyel-mesen végiglapozva az is feltűnik, hogy mintegy 20 db eredeti címe-res- és/vagy nemeslevél adatai és képei is szerepelnek benne – kö-ztük Liszthy János későbbi primás oklevele 1573-ból –, de valamilyen oknál fogva ezeket a forrásokat meghatározni hivatott fejezetben meg sem említik, holott Magyarországon az eredeti armálisok te-kinthetők a heraldika legautentikusabb forrásainak. Ezt a hiányos-ságot pótolni igyekezvén, a Prímási Levéltár honlapján² található jegyzékek és leírások segítségével kigyűjtöttem a kötetből, hogy a Prímási Levéltár mely levéltári egységeiben találhatóak eredeti címe-res- és/vagy nemeslevelek:

- PL Archivum Ecclesiasticum Novum, Ipolyi gyűjtemény, X. függelék (Címeres levelek) – 12 db
- PL Archivum Saeculare, Acta Radicalia, Classis T. (Magyar-ország különböző családjainak jogai) – 6 db
- PL Pauler-hagyaték – 2 db

További egy-egy darabot találhatunk még az obskúrus PL No. 4. jelzeten (Horváth alias Literátus György, 1622) illetve a Főkáptala-ni Levéltár, Lad. 49. Sine fasciculo et numero jelzeten is (Keresztély Ágost érsek hercegprimási oklevele, 1714).

A következő fejezet „A nemesség” címet viseli, s ennek meg-felelően a magyarországi nemesség mibenlétéről, különböző cí-meiről, az indigenátusról és egyebekről szóló rövid összefoglalót

¹ Ezt kiegészítendő, megemlítem a következőket: *Monumenta Hungariae Heraldica. Magyar címeres emlékek I–III.* (Szerk. Fejérpataky László) [I–II.], Áldásy Antal [III.]. Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, Budapest, 1901–1926.; *Armálisok – Nemesi címereslevelek a Zala Megyei Levéltár gyűjteményéből 1477–1898.* (Szerk. Molnár András.) Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2004.; *Szálkai Tamás: Armales Transylvanorum.* Válogatás az erdélyi fejedelmek címeradományaiából. (Scriptores rerum Hungaricarum 3) Attraktor Kiadó, Máriabesnyő–Gödöllő, 2009.

² www.primarch.hu (letöltés ideje: 2013. április 10.)

tartalmazza (23–26. o.). Ezt követi „Az oklevelek belső szerkezete”, amely a címereslevél formularitását kihasználva, szintén röviden végigvezet bennünket ezen irattípus szövegének egyes részein (27–29. o.). Itt – nyilván a Prímási Levéltárban őrzött iratanyag egyoldalúsága miatt – a leírás azt a benyomást kelti, mintha a címeresleveleket mindig a kettőspeccéssel erősítették volna meg, holott ez csupán a főkancellár által kiadottakra érvényes, a kancellár által kiadott többségen azonban a királyi titkospecsét, vagy később a nagyobb titkospecsét függött. A fejezet végén a szerző elősorolja a címereket tervező heroldok neveit, ami rendkívül fontos adalék a magyarországi címeradományozás történetére vonatkozóan, mivel mindeddig – például Kóta Pétert leszámítva – nem sokan foglalkoztak e tisztség magyarországi viselőivel.

A Bevezető leghosszabb és – másutt jobbra mellőzött, ám a szerző által a lapalji jegyzetben felsorolt publikációi alapján sokat kutatott témaként – talán legértékesebb része a halotti címereket taglaló fejezet. Ebből a Prímási Levéltárban őrzött iratok alapján megtudhatjuk, hogy mikor és hogyan használták ezt a különleges címeres irattípust, méghozzá Barkóczy Ferenc (1761–1765), Batthyány József (1776–1799), Habsburg-Lotharingiai Károly Ambrus (1808–1809) és Simor János (1867–1891) érsekek díszravatalainak és temetési szertartásainak leírásán keresztül. Különlegesebb eseteket is ismertet a szerző, például amikor házassági címer látható a halotti címeren, vagy amikor a család kihaltakor fejjel lefelé fordítva festették meg a címet. Megtudhatjuk, hogy mikortól voltak ezek használatosak, s milyen adatokat, rangokat, címeket foglaltak a rajtuk általában látható feliratba. A halotti címerekről szóló fejezet végén kapott helyet az adattár egyes tételeiben feltüntetett adatok rövid felsorolása, amely mellett nem lett volna haszontalan kissé részletesebben is kitérni az adatközlés szempontjaira és alapelveire. A Bevezetést az átjelzetelt protocollumokat tartalmazó konkordanciajegyzék és az adattárhoz tartozó rövidítésjegyzék zárja.

Ezután következik a kötet lényegi része, a Prímási Levéltárban található nemesség- és címeradományozásokra vonatkozó iratok időrendbe szedett adattára, amely összesen 602 tételből áll. Ez két részre oszlik: az elsőkben azok az iratok szerepelnek, amelyeken nem volt címerfestmény (43–109. o.), a másodikban pedig az eredetiben fennmaradt adománylevelek és a címerképpel rendelkező iratok, vagy önálló címerképek – így a halotti címerek is – (403–496. o.) és a hozzájuk tartozó illusztrációk. Kissé nehezen érthetőnek találok az egyes fejezetek címeit: az adományokra vonatkozó adatok közül a képpel rendelkezők az „*Adatok, források és irodalom*” című, míg a kép nélküliek a „*Nemesi kedvezményezettek a XVI-XVIII. század között*” című fejezetben találhatók, noha azonos jellegű a tartalmuk. Az előbbi csoporthoz tartozó illusztrációkat viszont a „*Nemesi oklevelek és címerek XIII-XXI. század között*” című fejezet tartalmazza, így a tartalomjegyzéket nézve tulajdonképpen megállapíthatatlan, hogy mi található a könyv egyes részeiben. Nem biztos, hogy jó megoldás volt különválasztani a két csoportot, talán szerencsésebb lett volna a címer- és nemességadományozásokra vonatkozó adatokat a festmény meglététől függetlenül egyetlen, időrendbe szedett jegyzék formájában közölni, a megfelelő bejegyzések mellett feltüntetve az illusztráció számát.

A nemesítésekre és címeradományokra vonatkozó iratok jegyzékeinek egy-egy tétele az adományos teljes nevével kezdődik, az előneveket a név után téve. Igen hasznos ötlet, hogy a név után az iratban olvasható névalak is fel van tüntetve, mert ezáltal elkerülhetők

(lehetnének) az esetleg tévesen modernizált írásmód okozta félreértések. Azonban értelmét veszti a dolog, mivel a normalizálás szinte mindenhol kimerül a keresztnevek magyarra ültetésében, a vezetéknevek pedig úgy maradtak, ahogy voltak, például a Galzechy nevet nem korszerűsítették Gálszecsyre, s a német neveknél is megtartották a több száz évvel ezelőtti helyesírást.

A neveket egy olyan adat követi, amely általában tartalmazza az adomány mibenlétét és az irat jellegét, olykor utalást a fennmaradási formára, de sajnos igen sok következtelenséget tartalmaz, így nehezen értelmezhető. Az igen hasonló „címeres levél”, „nemesi címeres levél”, „nemesi levél”, „eredeti nemesi levél” (ez egy protocollumbeli másolatnál! – 54. o.), „nemesi címeres levele”, „nemesi oklevél”, „nemesi címer” meghatározások egyaránt előfordulnak protocollumbeli bejegyzéseknél és eredeti okleveleknél is. Érdemes lett volna külön feltüntetni az irattípust és a fennmaradási formát, mert a szöveg hitelessége szempontjából például nem mindegy, hogy az eredeti címereslevelet vizsgáljuk, vagy csak egy másolatot, vagy hogy az adott jelzeten csak egy kézbesítési bejegyzést találunk, vagy egy teljes szövegmásolatot. Hasznos lett volna megadni, hogy a nem eredetiben fennmaradt iratok esetében teljes szövegű vagy kivonatos, hitelesített vagy egyszerű, esetleg formahű másolatról van-e szó. Egy teljes szövegű protocollumbeli másolat és egy eredeti címereslevél irattípusa tehát egyformán „címereslevél” vagy „címeres nemeslevél” lenne, fennmaradási formája azonban az előbbi esetben pl. „(jegyzőkönyvi) másolat”, az utóbbiban viszont „eredeti”. A meghatározások olykor némileg homályos voltát mutatja például a „báróság kiterjesztése” (417. o.), a többször előforduló „nemesi címeres levél kézbesítve” (ez valószínűleg az expedálás tényét rögzítő jegyzőkönyvi bejegyzés) vagy a „nemesi címermásolat” (54. o.) kifejezés is. Nem teljesen következetesen, de többször is előfordul, hogy a valójában teljesen szinonim „diploma” és „oklevél” vagy „levél” kifejezések közül az előbbi helytelenül a könyv alakú, az utóbbiak pedig a hagyományos lap alakú okleveleket jelölő terminusként szolgálnak. A könyv alakú oklevelekre más rendhagyó meghatározásokat is találhatunk: „nemesi címeres könyv” (405. o.) vagy „privilegiális könyv” (26. o.). Talán a leginkább sajnálatos dolog az, hogy csak a jelzetek és a képek beható vizsgálatával különíthetők el az eredeti címereslevelek a protocollumbeli bejegyzésektől, az pedig egyáltalán nem derül ki, hogy mely képek valók jegyzőkönyvekből és melyek folyamodványokról.

Sajnos az iratok tartalmának meghatározásakor előfordulnak súlyosabb tévedések is, például gerendi Sós István adománya esetében (404. o., ill. 116. o.). Az irat leírásának első négy sora szerint ez egy 1673-ban Báthori István erdélyi fejedelem által kiadott nemesi címeres levél, pedig az oklevelet Báthori csak átírta, azt valójában János Zsigmond választott magyar király adta ki 1570-ben, amint az az oklevélben található átiratok felsorolásában szerepel is. Nagyobb pontatlanság, hogy – amint az a reprodukcióról leolvasható – János Zsigmond csupán nemességet és házmentességet adományozott, címerrel szó sincs az oklevélben. Úgy tűnik, a leírás szerzője sem találta a címerre vonatkozó utalást a szövegben, amiről a fizikai adatok leírásában bent felejtett „Cimer van-e?” megjegyzés is tanúskodik.

A következő, igen fontos adatcsoport az adománytételnek vagy az irat keletkezésének dátumát és helyét, valamint a kiadó uralkodó és az aktuális főkancellár, azaz esztergomi érsek nevét tartalmazza. Ezután az adományos családnak az adott iratban szereplő tagjai következnek, méghozzá igen jó megoldással családfán ábrázolva,

amivel a kötet készítői ügyesen elkerülték a családi kapcsolatok bonyolult megnevezéseinek útvesztőjét. Az eredeti iratok esetében itt az oklevél külső jegyeinek, így anyagának, pontos méreteinek, a pecsétzsinór színeinek, a pecsét méreteinek, esetleg tokjának leírása áll, utalással az oklevél élén megfestett címerre. A képpel rendelkező iratok adattárának első néhány tételében még megtalálható az adományosra és a család további sorsára vonatkozó nagyon rövid összefoglaló, de a továbbiakban ez teljesen eltűnik.

Az adattár tételeinek utolsó előtti adata az irat levéltári jelzetét adja meg, olykor többet is, például abban az esetben, ha egy címereslevél megvan eredetiben, de egyúttal valamelyik protocollumban is szerepel. A jelzetek megadásánál azonban számos pontatlanság és következetlenség fedezhető fel, például ugyanazon levéltári egységre találunk hivatkozást „PL AS Cl. T.” és „PL AR Cl. T.” jelzettel egyaránt, holott a helyes jelzet a „PL AS AR Cl. T.” (Prímási Levéltár, Archivum Saeculare, Acta Radicalia, Classis T.). Némelyik jelzet hiányos, így az Ipolyi-hagyatékra való hivatkozásokból rendre kimarad, hogy az a Prímási Levéltáron belül az Archivum Ecclesiasticum Novum (AEN) része, s a protocollumok jelzeteiben sem szerepel, hogy azok az Archivum Saeculareba (AS) tartoznak. Kérdésként merül fel, hogy miért nincs jelölve az adattárban, hogy némelyik, a fent említett Classis T.-ben található irat hiányzik, legalábbis a levéltár honlapján található jegyzék szerint (pl. 51., 54., 55. o.)? Vagy hogy a valaha az Ipolyi-hagyatékban volt, de jelenleg a „lappang” megjelöléssel ellátott iratok adatai honnan származnak, ha más jelzet nincs megadva hozzájuk (pl. 55. o.)? Vagy hogyan értelmezhető az olyan jelzet, mint a már említett „PL No. 4.” vagy a „PL Cimerek sine numero”? A kötet készítése (vagy a második kiadás előkészítése) során akár egyes levéltári egységek jelzetstruktúrájának tisztázását vagy egyáltalán, létrehozását is el lehetett volna végezni. Végeredményben az állapítható meg, hogy a kötetben található levéltári jelzetek hivatkozásra csak külön ellenőréssel és utánjárással használhatók.

Az adattár mindkét részének tételeit az adott iratra vonatkozó szakirodalmi hivatkozások zárják, amelyek sok hasznos adatot tartalmaznak. Néhány alapvető heraldikai és családtörténeti szakirodalmat állandó jelleggel használnak, ezekre a Bevezető végén található rövidítésjegyzékben megtalálható jelzésekkel hivatkoznak, az egyszer-egyszer előforduló munkákra teljes bibliográfiai hivatkozással utalnak. A külön sorozatban (459–496. o.) közölt halotti címerek leírása annyiban tartalmasabb a fent leírtaknál, hogy ez tartalmazza az iratokon olvasható feliratok teljes szövegű átírását, s ha azok idegen nyelven vannak, fordítását is.

A kötet közepét elfoglaló, kimagasló minőségben készült, egész oldalas színes képanyag reprezentatív mintát ad a magyarországi címerhasználat bő négy évszázadából, s amely eredetiben fennmaradt iratoknak nem volt címerfestménye, ott az egész iratot digitalizálták, s tették közzé. Minden kép alatt fel van tüntetve, hogy kié a címer, s az adományozásnak vagy az irat keletkezésének dátuma. A protocollumokból, folyamodványokról és címereslevelekről származó címerképeket körüljárva, csak magára az ábrára koncentrálna közli a kötet, a halotti címerek esetében pedig az egész iratot láthatjuk, annak feliratával együtt.

Az egész művet a címerek tulajdonosainak betűrendes névmutatója zárja, ami nagy segítség az olvasó számára.

A kötet külsőre igen látványos, teljes terjedelmében fényes műnyomó papírra készült. Beleolvasva, az összképet sajnálatosan

rombolja a benne maradt nagy mennyiségű elírás, gépelési hiba és tévesztés, melyek legelső példányával már a külső borítón, a címben találkozhatunk, ahol rövid „i” szerepel a „Prímási” szó elején.

A két, egymást tizenhat év különbséggel követő kiadás között egyébként nem sok különbség mutatkozik: a lényegi eltérést az adattárnak az időközben felfedezett adatokkal való bővítése jelenti. Míg az első kiadásban 584 tételt tartalmazott a jegyzék, a másodikban ez a szám a már említett 602-re rúg. A színes illusztrációk száma (és minősége) is megnövekedett: 247-ről 285-re, ezen belül a halotti címereké 96-ról 101-re. Szerkezetileg mindössze annyi változás történt, hogy az első alkalommal a halotti címereket tárgyaló fejezet végén helyet kapott konkordanciajegyzék a második kiadásban önálló fejezetként jelenik meg. Sajnálatos módon az új kiadásban nem került sor a kötet tartalmi hiányosságainak vagy gépelési hibáinak kijavítására. A rövidítésjegyzék és – amint az a lapalji jegyzetekből kitűnik – a szakirodalmi hivatkozások száma bővült ugyan, de mindkét kiadásból hiányzik a felhasznált irodalom jegyzéke, amely pedig igen hasznos lenne a témakör kutatói számára.

Azzal együtt, hogy a kötet adattartalma – akár a levéltáros vagy történész szakma, akár a laikus közönség szemszögéből nézzük – olykor ellenőrzésre vagy kiigazításra szorul, az igen látványos képanyag értéke kétségbevonhatatlan. A kiadvány betekintést ad az ország legjelentősebb egyházi gyűjteményének címeres iratanyagába, ezzel nagyban hozzájárulva a hazai család- és címerkutatás szakirodalmának és közzétett forrásanyagának bővítéséhez.

Avar Anton

Örsi Julianna: Jegyzőgenerációk. A vidéki értelmiség szerepe a mezőváros fejlődésében. Túrkeve, Túrkevei Kulturális Egyesület, 2011. 288 p (Alföldi könyvtéka 6.) (ISBN 978-963-88022-3-1)

A szerző etnográfus, de kutatói érdeklődése nem szorítkozik a szoros vett néprajztudományra. Amint tudományos életrajza és publikációs tanúsítják, figyelme a 18. századtól napjainkig terjed a társadalomtörténet, az életmódkutatás, a történeti néprajz, a néprajzi demográfia, a család, házasság, rokonság, helyi közösségek vizsgálatára. E sokrétű érdeklődést egy irányba tereli, hogy középpontjában azonos etnikumhoz tartozó népcsoport áll. Ők a 13. században Magyarországra beköltözött kunok, akiknek utódai napjainkban is ott élnek a Nagykunságban. A nagykunsági települések sajátos történelme, autonómiájuk, amely 1876-ig a Jászkun kerület törvényhatóságában öltött testet, meghatározó és máig hat a lakosság mentalitására, öntudatára, befolyásolja életmódját, a világról alkotott véleményét, szemléletét. Örsi Julianna jelen könyvében család- és társadalomtörténeti kutatásai segítségével feltárja a lokalitásban megerősödött sajátos történelmi gyökerek közösségformáló erejét, hatását az egyén, a család, a település kapcsolatrendszerére.

Szerzőnk a bemutatott Varró, Illéssy, Kálmán és Laczka családok leszármazási rendjének dokumentálását – esetenként a középkorig visszamenően – rendkívül széleskörű levéltári kutatásra és a leszármazottaktól történt néprajzi gyűjtésre támaszkodva példaértékű hitelességgel végezte el. A genealógia azonban csak eszköz, a hangsúly az általa behatárolt korszakban élt nagykunsági értelmiség kiválasztott típusának bemutatásán van. A kiválasztottak élete, munkássága a helyi közösségben hatott, formálódott, mégsem tekinthető

csupán néhány sokgenerációs család helytörténetének. Örsi Julianna a 18–19. század protestáns szellemiségű, művelt, közösségekben gondolkodó, ugyanakkor saját gazdaságot fenntartó, gyarapító értelmiség típusát mutatja be. A könyv iránt érdeklődők körét szélesíti, hogy a bemutatott életmód és viselkedési minták a kun tudattól áthatott közegben és autonóm törvényhatóságban bontakoztak ki.

A 288 oldalas könyvben szerzőnk a legnagyobb terjedelmet, 188 oldalt, a Varró család kunmadarasi, karcagi ágának és kapcsolatrendszerének szenteli. A nagykunná lett Varrók első generációja valójában idegenből betelepült jövevény volt. Beilleszkedésük, jötményből törzsökös nagykun tudatú polgárrá válásuk folyamata, a saját hagyományaiból táplálkozó helyi közösség megtartó, megkötő erejét példázza. A Varró család a 18. század első évtizedeiben bukkan fel a Nagykunságban, beilleszkedésük anyagi és szellemi gyarapodásuk eredményességét bizonyítja, hogy az 1745-ben lezajlott jászkun redempcióban – a jászok és kunok szabadságának önerőből történt visszaváltásában – Varró István már irányító, szervező szerepet töltött be. Ettől kezdve ott találjuk a Varrókat szinte minden olyan közösségi eseménynél, döntési pozíciónál, amely a lakóhely gyarapodását fejlődését segíti. Részük van az egyházi élet fejlesztésében, a templomépítés ügyének előmozdításában, a település igazgatásában, az 1848-as szabadságharcban. Varró Sámuel 1848-ban a nagykun nemzetőrök lovasszázadának parancsnoka volt.

A Varrók irányító, példaadó szerepét a helyi közösségekben – írástudó, jogtudó voltak mellett – saját gazdaságuk eredményes vezetése is megalapozta. Örsi Julianna bemutatja a családi gazdaság, gazdaságok felépülését, növekedését, közvetlen lakókörnyezetük esztétikai, tárgyi kultúráját. Mindez nagy jelentőséggel bírt a vezető szerep elfogadtatásában, hiszen jegyzőt, prókátort, főbírókat és országgyűlési képviselőt is adott a Varró család a Nagykunságnak. Az anyagi gyarapodás módszeres bemutatásánál talán még jelentősebb a szellemi gyarapodás, a megszerzett műveltség kisugárzó hatása, kapcsolatépítő, közösségszervező ereje. A nagykunsági jegyzőgenerációkban és a többi írástudó mezővárosi értelmiségi családban nagy hangsúlyt helyeztek a gyermekek megfelelő taníttatására. A kötetben bemutatott protestáns családok gyermekei számára a műveltség megszerzésére a Debreceni Kollégium jogi, tanári, teológiai fakultásain nyílt lehetőség. A könyv átfogó képet ad a kollégiumi élet öntudatot, erkölcsöt és tudást formáló hatásáról. A kollégisták között egész életükre kiható kapcsolatok szövődtek az ország különböző településeiről érkezett diákokkal, a vidéki Magyarország leendő értelmiségével. Sokrétű tudást kaptak, kitekintést szereztek a magyar irodalom és szellemi élet produktumaira. A 18. században Varró István – midőn a redempció ügyét előmozdítandó Bécsben járt – Mária Terézia királynő keleti nyelveket ismerő udvari könyvtárnokának, Kollár Ádámnak hírt adott a kun nyelv még ismert szavairól: a Kun Miatyánkról és más nyelvmélekekről. Varró János karcagi házában kedves vendég volt Csokonai Vitéz Mihály, akinek látogatásairól több hiteles forrás olvasható a kötetben, de szerzőnk nem hagyja ki a szájhagyományból gyűjtött kapcsolódó legendák, történetek ismertetését sem. Amellett, hogy mindezek érdekes olvasmányok, az irodalomtörténeti kutatás számára is forrásértékű, hasznos ismereteket adnak, amint Varró Sándor irodalomtörténeti és folklórgyűjtő tevékenységének kötetbeli feltárása is. Varró Sándor már gimnazista korában végzett népköltészeti gyűjtést, kutatta a magyar közmondások eredettörténetét, érdekelte a magyar nyelvújítás, melyben különösen nagyra értékelte Csokonai Vitéz Mihály

tevékenységét. Örsi Julianna könyvében több olyan szemelvényt közöl Varró Sándor írásaiból, amelyek napjaink tudományos könyvtáraiban is alig hozzáférhető ritkaságok. Különösen figyelemre méltó az országgyűlési ifjúság történetéről közölt írása.

A kötet utolsó harmadát az Illéssy, a Kálmán és a Laczka család tevékenységének bemutatása tölti meg. Mindhárom családnak nagy szerepe volt a Nagykunság politikai irányításában. Nagykunkapitányok, országgyűlési képviselők, településük tisztségviselői, szellemi vezetői kerültek ki körükből. Közülük legalaposabban a 18. században Zemplén megyéből a Nagykunságba származott Laczka családot ismerheti meg az olvasó. A Nagykun kerületben jelentős hivatali karriert elért Laczkák értelmiségivé válása szintén a Debreceni Kollégiumhoz kapcsolható, melynek belső rendjét éppen Laczka János kollégiumi diákságának példáján keresztül ismerhetjük meg. A tanulóévek után befutott hivatali karrier során szinte minden jelentősebb kunsági tisztséget betöltött a nótáriusságtól egészen a kapitányi és a nádori táblabírói tisztségig. Laczka János eredményes munkásságának a Nagykun kerületen túlnyúló kapcsolatrendszerének áttekintése megismerteti az olvasót a mezővárosi elit karrierépítési módszerével, életmódjával, politikai szemléletével. Figyelemre méltó a keresztkomaság szerepének vizsgálata, melyből elsősorban a lokális kapcsolatokra nyerhet adatokat a kutató. A rokonsági és műrokonsági kapcsolatok bemutatása mellett szerzőnk jelentős teret szentel a Laczka család s kiemelten a Laczka János által a korszak szellemi elitjével kialakított kapcsolatok bemutatásának. Nem véletlenül, hiszen talán az ő szemléletének alakulására volt legnagyobb hatással a francia felvilágosodás. Haladás melletti elkötelezettségére – írja Örsi Julianna – nagy hatással voltak a felvilágosodás eszméit magukénak valló magyar írók, költők: Besenyei György, Kazinczy Ferenc.

A kötet záró tanulmányában a szerző mintegy összefoglalja azokat az ismereteket, amelyeket a vidéki értelmiség szerepéről a család-történetek közvetítenek az olvasó számára. A tudományos feldolgozás jegyzetapparátusa precíz, valamennyi forrása visszakereshető. Jól dokumentált, olvasmányos stílusban megírt tudományos munkát vehet kézbe az olvasó. Mellékletként dokumentumok, családfák, családi fényképek, festmények segítenek elmélyíteni, élményszerűbbé tenni az olvasottakat. Sajnálatos, hogy a szerző nem közöl egy átfogó jegyzéket a felhasznált irodalomról – a jegyzetben mindenkor feltüntetni –, hiszen az útmutatást adna a további kutatáshoz. Az idegen nyelvű érdeklődő figyelmét rövid angol nyelvű összefoglalás irányítja a rendkívül széleskörű kutatásra támaszkodó, példaértékű társadalomtörténeti-társadalomnéprajzi munkára.

Bánkiné Molnár Erzsébet

Források a magyarországi cigánység történetéből, 1758-1999. Szerk., vál., és a bevezetést írta Nagy Pál. Emberi Erőforrások Fejlesztése Alapítvány. Gödöllő, 2011. 484 p. (ISBN 978-963-8319-12-8)

Kis túlzással azt is mondhatnánk, hogy régi adósságot törlesztett a szerző ezzel a kétségekívül eddig egyedülálló kötettel. Több önálló forráskiadvány jelent már meg e témakörben és számos forrásközlés is napvilágot látott, de olyan, amely országos szinten közöl dokumentumokat a tárgykörben, eddig még nem jelent meg. Teljesen egyértelmű, hogy a romológiai kutatások nem nélkülözhetik a minél

több eredeti forrást feltáró kiadványokat, azok típusaitól függetlenül. Jelen kötet a szerző több éves levéltári kutatásait reprezentálja – tegyük hozzá – a teljesség igénye nélkül. A reprezentatív forrásválogatás célja (a szerző szerint is) elsősorban az, hogy erre a gazdag, s néhol egyedi forrásanyagra felhívja a kutatók, a történészek figyelmét. Ezt a célt a kötet el is éri, főként, hogy a válogatás országos szintű dokumentumokra alapoz, ám a recenzensnek mégis van valami hiányérzete. Ennek oka, hogy a forráskötet elsősorban a szerző saját kutatási eredményeit rögzíti, ami így is óriási, évekig tartó rendszerező és gyűjtőmunkát jelent. Teljesebb, s talán összetettebb képet kaphattunk volna, ha ezt a feltáró munkát egy kutatócsoport végezte volna, előre kidolgozott koncepció alapján. A kiadvány ettől függetlenül értékes és támogathatja az érintett korszakkal, s a cigánysággal foglalkozó szakembereket, de – szintén a szerzőt idézve – egy majdani adattár céljainak jobban megfelelne a válogatás. Bár a közölt források a forrásközlés írott és íratlan szabályainak többnyire megfelelnek, mégis számos helyen érzékelhetünk olyan hiányosságokat, amelyeket egy klasszikus értelemben vett forráskiadványban nem illene észlelni. A szerző igen helyesen a *Bevezetés* cím alatti szerkezeti egységben számos elméleti és módszertani aspektust vetett fel, ám ezek zöme a cigány történetírás kétségkívül meglévő és néhol ellentmondásos történeti és jelenbeli távlatait taglalja. Szellemi és ideológiai síkon ez a fejtegetés kétségkívül megállja a helyét, de ennek a kötetnek elsősorban a forrásokkal kapcsolatos elemzéseket és összegzéseket kellett volna inkább tartalmaznia. Fontos ez a kritikus és nagyon alapos történeti ideológiai megközelítés, amit Nagy Pál közvetít, de egy rövid, a cigányság magyarországi történetét összegző írás is hasznos lett volna. Érdemes lett volna továbbá a forrásfeltárás és a későbbi forrásválogatás, szelektálás módszertanáról, a kutatómunka összetettségéről is megemlékezni, mint ahogy a forráskötet összeállításának módszertani alapvetéseit közlő szintézist is fontos lett volna publikálni. Itt ugyanis egy nagyon összetett, forrásokon alapuló kötetéről beszélünk, amely a 18. század közepétől a 20. század végéig tartalmaz értékes kordokumentumokat. Sok, a köztörténetben is jelentős korszakkal találkozunk tehát, amit itt ebben a válogatásban azonban nem érzékelhetünk, ugyanis a források korszakok szerinti tagolása hiányzik, s ez már a kiadvány szerkezeti összetételét, részekre bontottságát is érinti. Ha csak a köztörténeti korszakokat követi a szerző legalább öt, vagy hat korszakot tudott volna elkülöníteni, nem beszélve a források és a cigánysors sajátosságaihoz fakadó kisebb korszakokról. Egy 18. század derekán keletkezett összeírásnak egészen más az üzenete, mint például egy száz év múlva létrejött hasonló dokumentumnak. Ez azonban már egy másik problémát vet fel: a forrástípusok és forráselemzések hiányát. Maga a szerző ugyan megemlíti azokat

a forrástípusokat, amelyek a kötetet alkotják, de a pusztán felsorolás mellett mindegyik kiemelt típusnál a legfontosabb tartalmi jegyeket, forrásértéket, keletkezésének társadalmi-politikai hátterét, és a legfontosabb, az utókor számára közvetített értékeit elemezni kellett volna. (Egy leendő adattár számára ez szinte megkerülhetetlen szakmai feladat lenne.) E források óhatatlanul a cigányéletmód és az aktuális politikai-társadalmi miliő leképeződését adják. Értékes lehetett volna egy olyan elemzés is, amely a források keletkezése mellett földrajzi hovatartozásukat taglalja. (Hol keletkeztek, mely régióban, mely megyében, egészen talán a szűkebb mikrokozmoszig.) Továbbá, bizonyos források gyakorisága, vagy éppen hiánya mennyire precedens értékű az adott korszakban, mi indokolja a dokumentumok mennyiségének ingadozását? S végül a kétségkívül meglévő fehér foltok: bizonyos régiók és megyék miért maradtak ki? Van-e ennek valamilyen társadalmi, vagy akár kutatói-módszertani magyarázata? Vagy, ha nem az volt a cél, hogy lefedje a korabeli magyar cigányság vonulási és élőhelyeinek helyszíneit, mit reprezentált a forrásválogatás? Ezt érdemes lett volna bővebben kifejteni. Egy térképen például mindezt akár százalékos arányban is lehetett volna érzékeltetni. Az is egyértelmű, hogy a források zöme nem a történelmi Magyarország területén keletkezett, s ha mégis akadnak ilyen jellegű források, azok zömében más megyékhez eljuttatott körözési iratok, vagy éppen tükröződő iratok. A kötetben az eligazodást, igen helyesen idegen szavak jegyzéke (glosszárrium), pénznem- és tartalomjegyzék, s egy rövidítésjegyzék segíti. A források közlésénél talán éppen ezért nem láthatunk lábjegyzeteket, viszont az egyes dokumentumok keletkezésére és a helyi adottságokra vonatkozó eligazító ismereteket ott lett volna ildomos megtenni. A szerző, bár érinti, de nem fejt ki teljesen a cigánysággal kapcsolatos források keletkezésének adott körülményeit, s adós marad az egyes (fel nem vázolt) korszakok aktuálpolitikai, gazdasági és társadalmi hátterének ismertetésével is. Ennek ellenére e források valóban közelebb hozzák az adott korszakok cigánysorsait, még ha azok a hatalom oldaláról keletkeztek is, de csupán bepillantást adhatnak a témával foglalkozók számára. A forráskötet (itt említett kisebb hiányosságai ellenére is) kiindulási alap lehet, segítheti a kutatást, a tájékozódást. Akkor lesz teljesebb a cigányforrás-közlési irodalom, ha az ezt követő, s a kifogásolt tartalmi részekkel kiegészített újabb forráskötetek napvilágot láthatnak. Mindezek az észrevételek nem csökkentik a kötet vitathatatlanságát és a szerző szívós munkájának elismerését. Remélhetőleg e feltáró munka folytatódik, akár forráskötet, akár adattár formájában, s ezek az észrevételek talán teljesebbé tehetik e mai napig egyedülálló vállalkozást.

Márfi Attila

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja 2013-ben nem változott.

Belföldi előfizetőink részére az előfizetési díj 2000 Ft, amelyhez eddigi előfizetőink részére mellékelten csekket küldünk. Az új előfizetők a Szerkesztőség címén rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetőink részére sem változik az előfizetési díj: Európában **30 EUR**, a tengeren túlra **35 USD**.

Az előfizetés bankszámlaszáma: (Postabank és Takarékpénztár Rt.)

„HU82 1199 1102 0210 3006-0007 0010 –Swift kód: GIBAHUHB”